

Wiesława Gmiterek

STARODRUKI ZAMOJSKIE W ZBIORACH BIBLIOTEKI GŁÓWNEJ UMCS W LUBLINIE

Historia drukarni akademickiej w Zamościu sięga swoimi korzeniami początków Akademii Zamojskiej. Założył ją Jan Zamoyski – korzystając z pomocy Szymona Szymonowica – na przełomie 1593/1594 r. Wkrótce zatem minie 400 lat od chwili powołania zarówno samej Akademii, jak i podlegającej jej oficyny wydawniczej. W związku z tym chciałabym przybliżyć czytelnikowi pochodzące z drukarni akademickiej w Zamościu wydawnictwa, które znajdują się obecnie w zbiorach starodruków Biblioteki Głównej UMCS.

Zbiór starodruków naszej Biblioteki liczy 19060 woluminów¹. Starodruki gromadzono w Bibliotece od początków jej istnienia. Pierwsze z nich pochodzą z zasobów dawnej Preussische Staatsbibliothek w Berlinie oraz z księgozbioru XVIII-wiecznego bibliofila Gottfrieda Erdmanna Petriego z Żar². W następnych latach zbiory powiększały się drogą zakupów na aukcjach bądź też od prywatnych osób. Warto tu wspomnieć o największym zakupie starodruków w 1967 r. od rodziny zmarłego bibliofila lubelskiego, księdza dr. Ludwika Zalewskiego.

Zamosciana znajdujące się w zbiorach naszej Biblioteki liczą 18 tytułów. Większość z nich pochodzi z zakupów. Aż siedem przeszło do nas wraz ze wspomnianym wyżej księgozbiorem księdza Zalewskiego. Jeden starodruk pochodzi z darów, a podarował go naszej Bibliotece w 1973 r. prof. Grzegorz Leopold Seidler (chodzi o *Institutionum iuris Regni Poloniae Libri IIII... T. Dreznera z 1613 r.*).

Przyjmując za podstawę kryterium chronologiczne ukazywania się poszczególnych druków zamojskich, najstarszym jest dzieło Mikołaja Jaskiera z 1602 r. *Iuris provincialis quod Speculum Saxonum vulgo nuncupatur libri tres*. Autor był pisarzem miejskim krakowskim, znanym w owym czasie tłumaczem i wydawcą podstawowych źródeł prawa miejskiego. W 1535 r. przetłumaczył na język łaciński i wydał w Krakowie dwa niemieckie zwody prawa zwyczajowego: *Iuris provinciale* i *Ius municipale*. Tłumaczeniem objął zarówno same przepisy

¹ B. Flanczewska. *Polonika XVI wieku w zbiorach Biblioteki Głównej UMCS*. „Biuletyn Biblioteki Głównej UMCS”. R. 32/33: 1984/1985, s. 95.

² *Ibidem*.

prawne obu zwodów, jak i dodane do nich uwagi opracowane w ciągu XIV i XV w. przez niemieckich prawników romanistów. Od siebie dodał uwagi oryginalne, zwracające uwagę na pewną odrębność prawa miejskiego w Polsce³. Razem z tym dziełem Jaskiera oprawne jest jego *Promptuarium iuris provincialis Saxonici...*, wydane w Zamościu w 1601 r.

Warto dodać, że w 1535 r. król Zygmunt Stary przyznał pracy Jaskiera moc prawa obowiązującego we wszystkich miastach i wsiach rządzących się prawem magdeburskim, na terenie całej Polski.

Cennym wydawnictwem, o którym już wcześniej wspomniałam, jest w zbiorach naszej Biblioteki dzieło Tomasza Dreznera wydane w Zamościu w 1613 r. *Institutionum iuris Regni Poloniae libri IIII*. T. Drezner był profesorem prawa Akademii Zamojskiej, w 1615 r. jej rektorem. Na dwa lata przed śmiercią opublikował powyższe dzieło, dedykując je Tomaszowi Zamojskiemu. W intencji autora miało być ono podręcznikiem prawa polskiego dla młodzieży szlacheckiej. Druk ten, występujący w naszej Bibliotece w dwóch egzemplarzach, jest tym cenniejszy, że większość prac Dreznera pozostała w rękopisie⁴.

Kolejnym chronologicznie drukiem zamojskim jest panegiryk profesora Akademii Zamojskiej Jana Kolumbina Bytomskiego *Oriens in occidente...*, wydany w 1646 r. Autor pisał liczne panegiryki i „deklamacje łacińskie”, które odznaczały się obfitością zajmujących go tematów i dużych zasobem treści. Są wśród nich kazania i uroczyste mowy akademickie. Wśród tych ostatnich na uwagę zasługuje właśnie mowa homagialna na zaręczyny Władysława IV z Marią Ludwiką Gonzagą, która jest w posiadaniu naszej Biblioteki. Jest to wydanie *folio*, w całości w języku łacińskim.

XVII-wiecznym wydawnictwem drukarni akademickiej w Zamościu jest także *Kazanie na przenosinach żalobnych X. Jana Jerzego... Drewińskiego...* z r. 1655. Autorem kazania był Jan Baptysta Czechowicz, drukował zaś Andrzej Jastrzębski, którego nazwisko figuruje na karcie tytułowej. W ten sposób uczczona została pamięć J. J. Drewińskiego, dziekana ołyckiego, sekretarza królewskiego.

Pozostałe druki zamojskie znajdujące się w zbiorach Biblioteki Głównej UMCS pochodzą z XVIII w. Oddają one jednak specyfikę ówczesnej zamojskiej produkcji typograficznej. Na uwagę zasługuje na pewno edycja statutów synodalnych diecezji chełmskiej z 1717 r. *Synodus diaecesana Chelmensis ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino, D. Christophoro... Szembek... episcopo Chelmensi, nominato Praemisliensi... Crasnostaviae, in Ecclesia Cathedrali... celebrata...* Znajdującego się u nas egzemplarza nie znał wydawca statutów

³ Por. biogram Mikołaja Jaskiera pióra S. Pańków. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 11, Warszawa 1964–1965, s. 61.

⁴ Szerzej na temat twórczości Dreznera zob. K. Bukowska. *Tomasz Drezner, polski romanista XVII wieku i jego znaczenie dla nauki prawa w Polsce*, Warszawa 1960.

diecezji chełmskiej J. Sawicki⁵, który wymienia 9 innych egzemplarzy. Na odwrocie karty tytułowej znajduje się herb Szembeków, ozdobiony insygniami biskupimi, pod nim wiersz podpisany przez Walentego Wcisłowskiego, kanonika i profesora zamojskiego.

Ze statutami współwydany jest drugi starodruk, zatytułowany *Cornucopiae infulae Chelmensis usque ad quartum a fundato Episcopatu Chelmensi saeculum occlusum...* (Zamość 1717). Jego autorem był prawnik Michał Piechowski, kanonik chełmski i skałbmierski. Sawicki wymienił cztery inne egzemplarze tego druku, nie wspominając o niniejszym⁶. Dzieło to zawiera obszerny opis uroczystości 400-lecia fundacji biskupstwa chełmskiego oraz przebiegu synodu diecezjalnego.

W XVIII w. wśród druków zamojskich częściej prawa obywatelstwa zyskiwał sobie język polski. Przykładem może być tutaj kazanie pogrzebowe Jakuba Paschalisa Arakielowicza profesora i kanonika zamojskiego wygłoszone na pogrzebie Marcina Leopolda Zamoyskiego w kolegiacie zamojskiej w marcu 1718 r. Wyszło ono pod przydługim tytułem *Trzy kopije herbowe... żalonym stylem demonstrowane...* Podobnych panegiryków ukazywało się w tym czasie za sprawą drukarni zamojskiej znacznie więcej. W zbiorach Biblioteki UMCS jest także *Portret Jaśnie Wielmożnego J.M.P. z Siecina na Kraśniczynie Karola z Biberszteynów... Krasickiego kasztelana chełmskiego...*, którego autorem był ksiądz Anioł Zorzewski. Było to także kazanie pogrzebowe, opublikowane w 1717 r.

Innym panegirykiem z tego okresu jest wydana anonimowo z okazji objęcia przez Wacława Rzewuskiego, wojewodę podolskiego starostwa chełmskiego mowa na jego cześć pt. *Passus honoris avita solea...* (1737). Autor wychwala w niej cnoty charakteru oraz czyny swojego bohatera. Na odwrocie karty tytułowej panegiryku znajduje się herb Rzewuskich, pod nim dwa epigramaty poświęcone Wacławowi Rzewuskiemu.

Tego samego typu panegirykiem łacińskim jest dziełko Mikołaja Onufrego Olgierda z 1760 r. *Series virtutum ac meritorum in Illustrissimis Domus Zamoysciane viris...*, sławiące ród Zamoyskich od Floriana Szarego do Jana Zamoyskiego. Na odwrocie karty tytułowej znajduje się herb Zamoyskich, pod nim trzy epigramaty.

Kolejnym panegirykiem, który wyszedł spod pras drukarni akademickiej w Zamościu jest *Conclusio laudum et dogmatum...* z r. 1732. Druku tego nie uwzględnił w swojej *Bibliografii* K. Estreicher. Został on poświęcony Wojciechowi Stanisławowi Wereszczyńskiemu, łowczemu żytomierskiemu. Na odwrocie karty tytułowej znajduje się herb Wereszczyńskich, pod nim dwa epigramaty.

⁵ J. Sawicki. *Concilia Poloniae*. T. 9: *Synody diecezji chełmskiej obrządku łacińskiego z XVI-XVIII wieku i ich statuty*. Wrocław 1957, s. 70 n.

⁶ *Ibidem*. s. 74.

Do najpłodniejszych autorów, których prace były w tym okresie wydawane w drukarni zamojskiej należał bez wątpienia Stanisław Duńczewski z Łazów, profesor Akademii Zamojskiej, a także przez jakiś czas zarządca drukarni akademickiej⁷. Duńczewski był autorem kilkunastu panegiryków, w tym dwu na cześć ordynata Tomasza Antoniego Zamoyskiego i dwu na śluby w jego rodzinie. Pisał też panegiryki mające charakter żalów pozgonnych w rodzinie Zamoyskich. *Triumphalis hastarum...* jego autorstwa z r. 1729, to panegiryk napisany z okazji ślubu Ludwiki Zamoyskiej z kasztelanem wołyńskim Feliksem Wielhorskim. Na odwrocie karty tytułowej również tutaj zamieszczony został herb Zamoyskich, na końcu zaś autor umieścił odę do nowożeńców oraz wiersze na cześć Elżbiety z Wiśniowieckich Zamoyskiej, Joanny z Potockich Wielhorskiej, Józefa Potockiego, wojewody kijowskiego, Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej i Marii Teresy z Zamoyskich Dzieduszyckiej.

Główną część dorobku pisarskiego Duńczewskiego stanowią jednak jego słynne kalendarze⁸. Biblioteka nasza posiada w swoim księgozbiornie trzy kalendarze tegoż autora z lat 1756, 1762 i 1765. Wszystkie trzy są wydane w języku polskim. W kalendarzach tych znajdują się wiadomości dotyczące dziejów Polski, jej ustroju, przyrody itd. Stanowiły one pewnego rodzaju kompendium wiedzy o współczesnej Polsce i świecie, stąd były chętnie czytane zarówno przez warstwy mieszczańskie, jak i ziemiańskie.

Kolejnym produktem drukarni zamojskiej zachowanym w naszych zbiorach jest *Kazanie na uroczystość świętej Barbary w kościele Zasławskim...* z r. 1758, którego autorem był Jan Kanty Podhorodeński. Był on profesorem Akademii Zamojskiej, sufraganiem żytomierskim, później łuckim. Jest to kazanie wygłoszone z okazji imienin księżny Barbary z Duninów Sanguszkowej. Na odwrocie karty tytułowej, wzorem innych panegiryków, zamieszczono drzeworyt z herbem Sanguszków, pod nim trzy dwuwiersze na cześć tej rodziny.

Ostatnim wreszcie wydawnictwem drukarni Akademii Zamojskiej znajdującym się w zbiorach Biblioteki UMCS jest dzieło Pawła Biretowskiego *Wiadomość każdemu wielce potrzebna o skutkach i mocy zbóż... wszelkich jarzyn i ziół* z 1772 r. Jest to czwarte już wydanie tej pracy. Poprzednie, trzecie z kolei ukazało się w 1769 r. w Łowiczu. W wydaniu zamojskim autor poprawił błędy poprzednich edycji, a także dodał w wielu miejscach „pożyteczne rzeczy”. Spis roślin został sporządzony po polsku i po łacinie. Na końcu zamieszczone zostały przepisy „dla zachowania zdrowia znaczniejsze”. Był to więc swego rodzaju podręczny poradnik lekarski.

Reasumując można stwierdzić, że zbiór zamoscianów w Bibliotece Głównej UMCS, liczący w sumie 18 tytułów, choć stosunkowo nieliczny w porównaniu

⁷ Por. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Z. 6: Małopolska – Ziemia Ruska*. Opr. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajewa, W. Krajewski. Wrocław 1960, s. 50.

⁸ Z. Spaczyński. *Kartki z dziejów drukarstwa na Zamojszczyźnie*. Zamość 1980, s. 46.

z całokształtem produkcji wydawniczej drukarni akademickiej w Zamościu, oddaje w zasadniczym zrębie charakter tej produkcji. Reprezentowane są druki XVII i XVIII-wieczne, zarówno prace naukowe mistrzów zamojskich, jak i wydawnictwa popularniejsze oraz panegiryki.

Poniżej zamieszczam pełny wykaz zamoscianów w naszych zbiorach.

1. Arakielowicz Jakub Paschalis, *Trzy kopije herbowe... na pogrzebie Marcina Leopolda z Zamościa Zamoyskiego bolemowskiego, rostockiego etc. starosty z ambony kolegiaty zamojskiej... żalonym stylem demonstrowane, roku 1718 dnia pogrzebowego 28 marca* [1718]. 2°, k. nlb. 14, E. XII, 197. Sygn. 1823. Def.: k. tyt. uszkodzona, brak 4 ostatnich kart.
2. Biretowski Paweł, *Wiadomość każdemu wielce potrzebna o skutkach i mocy zbóż wszelakich, jarzyn i ziół różnych... Jakie skutki i pożytki przynoszą człowiekowi w różnych okolicznościach, osobliwie na poratowanie zdrowia służące...* 1772. 8°, s. 255, k. nlb. 8+?, E. XIII, 140. Sygn. 3538. Def.: brak k. tyt. i kart ostatnich.
3. Bytomski Jan Columbinus, *Oriens in occidente, a quo... Ludovica Maria Gonzagea... Vladislai IV. ...Sponsa Parisiis ad Thronum... deducta...*, 1646. 2°, k. nlb. 14, E. XIII, 490. Sygn. 1817.
4. *Conclusio laudum et dogmatum thomisticorum... nominis... Adalberti Stanislai Wereszczynski venatoris Zytomiriensis... confirmata*, 1732. 2°, k. nlb. 12, E. brak. Sygn. 1839.
5. Czechowicz Jan Baptysta, *Kazanie na przenosinach żalobnych... X. Jana Jerzego z Drewina Drewnińskiego, dziekana ołyckiego, J. K. M. sekretarza miane... jedenastego dnia marca R. P. 1655...*, [1655]. 4°, k. nlb. 10, E. XIV, 553. Sygn. 1757.
6. Drezner Tomasz, *Institutionum iuris Regni Poloniae libri III ex statutis et constitutionibus collecti*. 1613. 4°, k. nlb. 6, s. 284, k. nlb. 5. E. XV, s. 307. Sygn. 1738, 2364.
7. Duńczewski Stanisław, *Kalendarz polski i ruski na Rok Pański 1756...*, [1755]. 2°, k. nlb. 35, E. XV, s. 390. Sygn. 4250. Def.: brak 15 kart (A–H₁). Po kalendarzu wstawiono Prognostryk wieczny z innego kalendarza, a na końcu Kalendarz świętych... Polaków – 40 kart (F–Aa₂) z kalendarza Duńczewskiego na r. 1746 (E. XV, 382). W rezultacie jest k. nlb. 61.
8. Toż, na Rok Pański 1762..., [1761]. 4°, k. nlb. 12, E. XV, s. 394. Sygn. 3935.
9. Toż, na Rok Pański 1765..., [1764]. 4°, k. nlb. 12, E. XV, 396. Sygn. 4120. Def.: k. tyt. uszkodzona, brak 3 kart.
10. Duńczewski Stanisław, *Triumphalis hastarum corona ex patritiis floribus... Felicis in Horochow et Tysmienica Wielhorski... cum... Ludovica in Zamoście Zamoyska... per... praesentata*, [1729]. 2°, k. nlb. 12, E. XV, 404. Sygn. 1848.
11. Jaskier Mikołaj, *Iuris provincialis quod Speculum Saxonum vulgo nuncupatur libri tres...*, 1602. 2°, k. nlb. 9, s. 725, k. nlb. 9, E. XVIII, 502–3. Sygn. 1873.
12. Jaskier Mikołaj, *Promptuarium iuris provincialis Saxonici...*, 1601. 2°, k. nlb. 5, E. XVIII, 503. Sygn. 1873.
13. Olgierd Mikołaj Onufry, *Series virtutum ac meritorum... domus Zamoysciana viris... D. Clementi in Zamoscie Zamoyski haeredi ordinato...*, 1760. 2°, k. nlb. 31, E. IX, 304. Sygn. 1833.
14. *Passus honoris... D. Venceslai comitis in Rozdol et Reiovec Rzewuski palatini Podoliae, capitanei Chelmensis... in solenni sui capitaneatu ingressu panegiryco collegii Chelmensis Scholarum Piarum stylo exaratus*, 1737. 2°, k. nlb. 12, E. XXVI, 570. Sygn. 1837.
15. Piechowski Michał, *Cornucopia infulae Chelmensis usque ad quartum a fundato Episcopatu Chelmensi saeculum ocllucsum... a... expositum*. 1717 [współwydane z poz. 18]. 2°, k. nlb. 23, E. XXIV, 245. Sygn. 4143.
16. Podhorodeński Jan Kanty, *Kazanie na uroczystość świętej Barbary w kościele zaslawskim... miane, a Barbarze z Duninów Sanguszkowej marszałkowej w. litewskiej... oddane Roku Panskiego 1758 dnia 4 grudnia*, [1758]. 2°, k. nlb. 10, E. XXIV, 405–406. Sygn. 1846.

17. *Synodus diaecesana Chelmensis ab... Christophoro Joanne in Słupow Szembek... celebrata die decima octava mensis Iulii. et aliis duobus sequentibus diebus, Anno Domini MDCCXVII, 1717. 2°, k. nłb. 70, E. XXX, 134–5. Sygn. 4143.*
18. *Zorzewski Anioł, Portret... Pana z Siecina na Kraśniczynie Karola z Biberszteynów hrabia Krasickiego kasztelana chelmskiego... odmalowany... przy solennych exequiach... w kościele OO. Dominikanów Koszerskiego Kamienia 1717, dnia 9 listopada, [1717]. 2°, k. nłb. 18, E. IX, 61. Sygn. 1827.*